

ELLECOM

75 JAAR

VRJHEID

Avegoor tijdens de Tweede Wereldoorlog

Hans Timmerman en John Striker

Hoewel er door de jaren heen diverse publicaties zijn verschenen over de geschiedenis van huis en landgoed Avegoor tijdens de Tweede Wereldoorlog, is er tot op heden geen chronologisch overzicht over deze periode en de tijd kort erna gegeven. Dit artikel wil daarin voorzien.

Na de Duitse inval in mei 1940 bleef Avegoor onder de

Voor de oorlog was Avegoor in gebruik als 'Troelstra Oord'

naam 'Troelstra Oord' in gebruik als vakantieoord van de Nederlandse Bond van Personeel in Overheidsdienst. Nog geen vier maanden daarna werd door de burgemeester van Rheden aan de directie van de N.V. Avegoor te Amsterdam schriftelijk medegedeeld dat Avegoor met inventaris, met ingang van 27 september 1940 gevorderd was ten behoeve van de 'Duitse Weermacht'. In het pand werden aan- en afvoertroepen van de 2e Werkstatt Kompanie SS-Division Nachschub Führer V.1 gehuisvest.

Op 19 december werd het huis vrijgegeven, maar bijna tien dagen later, op 28 december opnieuw gevorderd voor de Stab I Flak-Regiment 33. De 1e Batterij van deze luchtdoelartillerie-eenheid werd op de Stenfert's Heide (nu Vogelplantsoen) in Dieren ingezet, en was uitgerust met

buitgemaakte Franse luchtdoelkanonnen, waarschijnlijk van het type 7,5 cm Plak M 36 (f) (Schneider). Een van de officieren van de batterij (mogelijk de commandant) was de 24-jarige Leutnant der Reserve Richard Brauner. Enkele dagen voor de vordering van Avegoor, op 21 december 1940, werd de stelling op de heide in Dieren door de geallieerden gebombardeerd, waarbij Brauner en zes andere mannen van de eenheid om het leven kwamen. De gesneuvelden werden bijgezet op de Duitse militaire begraafplaats Ehrenfriedhof Zypendaal te Arnhem. In februari 1941 vertrok de eenheid naar Noord-Afrika waar deze ondermeer bij Tobroek werd ingezet.

SS-Schule Avegoor

Vanaf 1 mei 1941 was het gebouw omliggend terrein in gebruik als opleidingskamp van de Nederlansche-SS onder de naam SS-Schule Avegoor. De Nederlandsche-SS werd opgericht op 16 september 1940 als ongewapende politieke formatie die formeel onderdeel was van de Nationaal Socialistische Beweging (N.S.B.). Hoewel het om een politieke organisatie ging, is ongeveer tweederde van de leden uiteindelijk als militair bij de Waffen-SS, aan het Oostfront beland.

De school, de enige in zijn soort in Nederland, was onderdeel van de Waffen-SS en ressorteerde onder het SS-Hauptamt in Berlijn, maar was allereerst bedoeld als vormings- en trainingscentrum van mannen van de Nederlandsche-SS. De dagelijkse leiding van de school was in handen van de 29-jarige SS-Hauptsturmführer Dr. Alfons Brendel, een leraar uit München die in 1938 was gepromoveerd in de filosofie. Doel van de opleiding in Avegoor was politieke, sportieve, wereldbeschouwelijke en geestelijke scholing van leden van de Nederlandsche-SS, maar al snel namen ook leden van de N.S.B., de W.A. (Weerafdeling (van de N.S.B.)), de Nationale Jeugdstorm en andere organisaties deel. Tijdens de cursussen, die 1 tot 6

De dagelijkse leiding van de SS-opleidingschool was in handen van de 29 jarige SS-Hauptsturmführer Dr. Alfons Brendel (rechts), op deze foto samen met NSB-leider Anton Mussert tijdens een bezoek aan Avegoor.

weken duurden, werden de cursisten in het uniform van de Waffen-SS gehesen en was ook een volledige lichte infanterie opleiding opgenomen, maar deze was niet bedoeld als militaire training voor dienst aan het front. Naast de fysieke componenten van de opleiding werden door verschillende sprekers diverse voordrachten gehouden met onderwerpen als,

School bezoek Himmler aan SS-Opleiding

– De grondslagen van het nationaalsocialisme en de verwezenlijking daarvan - Taak der Nederlandsche S.S.- Duitsche geschiedenis – Volksgezondheid - De Groot-Germaansche

gedachte - en Hoe geven wij onze feesten vorm?"

School bezoek Himmler aan SS Opleiding Voor de families van het militair personeel voor de SS-Schule werden diverse huizen in Ellecom gevorderd. Het ging onder andere om totaal twaalf panden aan de Laan van Avegoor, de Binnenweg en de Pieperslaan en huizen als de Villa's Hofstetten, Bergstein en Sonnevank. Daarnaast werd personeel van Avegoor ondergebracht in de villa Klein Avegoor, aan de overzijde van de Zutphensestraatweg.

W-Ausbildungslager Avegoor/Ndl.
Verwaltung
Az.: 51 b / 2.9.1944 / Hb./Zi.

Betr.: Entschädigung beschlagnahmter Häuser
Bezug: o.V.
Anlg.: keine

An die
Gemeinde
Rheden

Vom W-Ausbildungslager Avegoor sind nachstehend aufgeführte beschlagnahmt und es wird um Mitteilung gebeten, ob die Entschädigungen an die früheren Mieter nunmehr bezahlt sind.

Laan von Avegoor	Nr.	6	3	Zimmer	Binnenweg	40
"	"	"	"	7	"	45
"	"	"	"	8	"	52
"	"	"	"	10	Pieperslaan	3 3 Zimmer
"	"	"	"	11		
"	"	"	"	12	3	Zimmer
"	"	"	"	15		
"	"	"	"	19		

Um sofortige Mitteilung wird nochmals gebeten.

Der Leiter der Verwaltung
W-Ausbildungslagers A
Obersturmführer.

In Ellecom werden veel kamers en zelfs complete huizen gevorderd om personeel en gasten van Avegoor onder te brengen.

In de periode mei tot september 1942 was Brendel ingedeeld bij de SS-Division Wiking. In die periode stond Avegoor onder leiding van SS-Obersturmführer Horst Schwertfeger. Vanaf september 1942 nam Brendel de leiding weer over.

Om het landgoed werd een groot hek geplaatst en de Laan van Avegoor, die over het terrein liep, werd afgesloten. Op het terrein werden twee legeringsgebouwen, een schietbaan en vanaf september 1942 een exercitieplaats, een sportveld met sintelbaan en tribunes en een turn- en exercitiehul aangelegd.

Verantwoordelijk voor de bouw van de turnhal was SS-Hauptscharführer Karl Hautz, Leiter der Zentralbau-leitung in de staf van de Höhere SS- und Polizeiführer in den

Dit is een deel van een RAF-luchtfoto van 14februari 1945, waarop duidelijk de legeringsgebouwen te zien zijn. De sintelbaan is ook mooi zichtbaar. De rode kruisen op de grond moesten bombardieren door de geallieerden voorkomen. (Herkomst reproductie: Speciale Collecties, Bibliotheek Wageningen UR).

Niederlanden, SS-Gruppenführer und General der Polizei Hanns Albin Rauter.

Kamp Palästina

De aanleg van het sportterrein en het dempen van het moeras voor de bouw van de turn- en exercitiehhal werd door joodse mannen uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag uitgevoerd. Hiertoe was bij Avegoor een werkkamp ingericht dat werd gevestigd in de Villa Irene aan de Zutphenstraatweg in Ellecom. De dwangarbeiders werden ondergebracht op de zolder van de villa, die samen met het omliggende terrein de naam Jodenkamp "Palästina" kreeg. Op 2 en 3 september 1942 arriveerden de 139 joodse mannen die onder erbarmelijke omstandigheden werden gedwongen het zware grondwerk voor het sportterrein en de turnhal te verrichten. Het werk nam uiteindelijk ruim elf weken in beslag. Drie joodse mannen overleden in die periode aan de gevolgen van de extreme werkomstandigheden, gebrek aan voedsel en mishandelingen door het

Duitse personeel en de Nederlandse cursisten. Het waren Alfred Tuvy, 50 jaar, geboren in Roemenië, woonachtig te Rotterdam, Jacob de Leon, 40 jaar uit Amsterdam en de 41-jarige Meijer de Groot uit Rotterdam. Zij werden begraven op de Bijzondere Begraafplaats in Ellecom. De overige werden op 21 november afgevoerd naar het Kamp Westerbork in Drenthe, waar twaalf van meer dan 100 mannen die in de ziekenbarak werden opgenomen, overleden. Vele anderen kwamen later om het leven in de vernietigingskampen in Oost-Europa. Op 3 september 1945 bezochten 33 voormalige joodse dwangarbeiders van Avegoor Ellecom om hun doden te herdenken. In 1998 werd een monument ter nagedachtenis aan Kamp Palästina onthuld

Opleiding, sportwedstrijden en hoog bezoek

Al vanaf 1942 werd Avegoor ook gebruik als opleidingskamp voor Nederlandse vrijwilligers voor de Waffen-SS. Naast sport en militaire opleiding kregen de mannen les in de Duitse taal, geschiedenis, aardrijkskunde en "Deutschtumkunde". De wereldbeschouwelijke scholing bleef aan de basis staan van de opleiding. Daarnaast werden speciale sportopleidingen verzorgd waarmee het SS-Sportabzeichen en de Germanische Leistungsrune

De hel van Ellecom villa Irene/ kamp Palestina

Hoge nazi s bekijken een sport-demonstratie op het door de bewoners van Villa Irene aangelegde sportveld

verworven konden worden. In Avegoor werden vanaf de zomer van 1942 ook een aantal in Nederland woonachtige Duitsers, zogenaamde Rijksduitsers, verplicht een cursus van één maand te volgen. Het ging om alle Rijksduitsers in dienst van de Befehlshaber der Sicherheitspolizei und SD (BdS), onder de 45 jaar, die in staat waren dienst te doen maar nog niet hadden gediend, of nog geen opleiding in Avegoor hadden gevolgd. De mannen werden onder meer ingezet bij het Kamp Amersfoort dat onder de verantwoordelijkheid stond van de BdS, of waren in een andere functie bij de BdS werkzaam. Met dienen, werd onder andere dienst bij de Wehrmacht of Waffen-SS bedoeld. De laatste cursus vond plaats van 31 januari tot 21 februari 1943. Aan het hoofd van de BdS stond SS-Brigadeführer und Generalmajor der Polizei Dr. Wilhelm Harster, de rechterhand van Rauter.

In maart 1943, kreeg de SS-Schule de nieuwe naam SS-Ausbildungslager Avegoor, maar inhoudelijk veranderde er niet veel. Wel werden op Avegoor ook cursussen gegeven aan Duitse groepen van de Hitlerjugend en bijvoorbeeld de Sicherheitsdienst (S.D.). De officiële opening van de turn- en exercitiehhal vond plaats op zondag 11 april 1943. Tijdens de plechtigheid werden voordrachten

gehouden door Henk Feldmeijer, SS-Standartenführer der Germaansche-SS (zoals de Nederlandsche-SS vanaf 1 november 1942 genoemd werd), SS-Gruppenführer Rauter en de commandant van de school SS-Hauptsturmführer Dr. Brendel. Tijdens de plechtigheid reikte Rauter aan 62 mannen van de Germaansche-SS het Reichsportabzeichen uit. In zijn rede gaf Rauter aan dat er in Avegoor al 60 cursussen waren gehouden en 2000 mannen waren gevormd.

Uit dit soort boeken werd op Avegoor gestudeerd

Op zondag 15 augustus 1943 was Brendel zelfs op de radio te horen. Van 11.30 tot 11.45 werd er op Hilversum 1, in het programma "De Stem der SS" een vraaggesprek uitgezonden onder de noemer: "S.S.-opleidingskamp Avegoor: een vraaggesprek met den commandant". Avegoor werd in die periode bewaakt door een wachtpeloton dat bestond uit 1 onderofficier en 12 manschappen respectievelijk bewapend met een pistool en 12 geweren. De toestemming voor het oprichten van deze bewakings-eenheid was gegeven door de Chef van het SS-Hauptamt in Berlijn.

Op Avegoor werden diverse sportwedstrijden gehouden. In de Veluwsche Courant van 2 oktober 1943 werd het volgende geschreven: "Zondag 3 Oct. zullen in het S.S.-Ausbildungslager Avegoor de eerste Germaansche herfst-sportwedstrijden in Nederland worden gehouden. Het programma omvat de herfstkampioenschappen der Germaansche SS in Nederl., herfstkampioenschappen van de SS- und Polizeisportgemeinschaft Nederland en vergelijkingswedstrijden tusschen de Hitlerjugend en Jeugd-storm. " .... "Avegoor is voor de Ned. SS-mannen een begrip geworden. Hier hebben de meesten hun eerste opleiding ontvangen, die hen niet alleen maakte tot lichamelijk

weerbare mannen, maar ook de gedachte meegaf voor het leven, van het Groot-Germaansche rijk, waarvan de vormen moeten groeien en aan welks totstandkoming zij nu reeds kunnen werken door hun aandeel bij te dragen in den strijd voor de toekomst van Germanje. De lichamelijke opvoeding neemt in Avegoor een zeer belangrijke plaats in, als onderdeel van de opvoeding tot een soldateske levenshouding. " ....

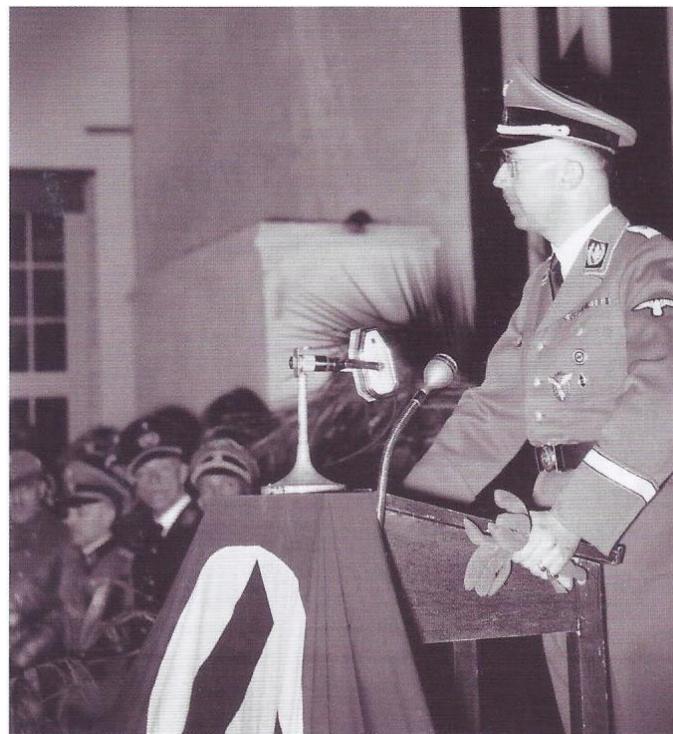
Tijdens een kort bezoek aan Nederland deed de Reichsführer-SS Heinrich Himmler op 1 februari 1944 ook Avegoor aan.

In zijn gezelschap bevonden zich onder andere Dr. Arthur Seyss-Inquart, Reichsminister en Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete, SSObergruppenführer Rauter, de leider der N.S.B. Anton Mussert en de Chef van het SS-Hauptamt in Berlijn, SS-Obergruppenführer en General der Waffen-SS, Dr. Gottlob Berger. Himmler reikte in de turn- en exercitiehhal aan 95 mannen, hoofdzakelijk leden van de Germaansche-SS, de SS-Leistungsrune uit.

Een onderscheiding die volgens een krantenartikel uit die tijd werd uitgereikt aan mannen die "aan de veelzijdige eischen voldoen, die voor 't verwerven van de Leistungsrune gesteld worden, en niet slechts op het terrein van de "Wehrsport" liggen, doch ook op het gebied der nationaalsocialistische wereldbeschouwing".

Een op Avegoor uitgereikte SS-Leistungsrune

Tijdens een kort bezoek aan Nederland deed de Reichsführer-SS Heinrich Himmler op 1 februari 1944 ook Avegoor aan. Hij reikte in de turn- en exercitiehhal aan 95 mannen, hoofdzakelijk leden van de Germaansche-SS, de SS-Leistungsrune uit

Hergroeperen

Begin september 1944 werden op de Veluwe de resten van de 9. SS-Panzer Division "Hohenstaufen" ondergebracht. De eenheid was, samen met de overblijfselen van de 10. SS-Panzer Division "Fruntsberg", na hevige gevechten in Normandië teruggetrokken naar Nederland om bij te komen van de strijd en te worden aangevuld met nieuwe manschappen en materieel. Beide divisies vormden samen het ILSS-Panzerkorps. De onderdelen van de "Hohenstaufen" werden omgevormd tot alarmeenheden, die onder andere werden ondergebracht in de gemeente Rheden, in de dorpen gelegen aan en nabij de weg van Arnhem naar Zutphen, zodat deze bij eventuele calamiteiten direct

SS-troepen staan aangetreden voor Avegoor

tegen de vijand zouden kunnen worden ingezet. Ze werden respectievelijk gelegerd in Velp: SS-Sanitäts Abteilung 9, Rheden: SS-Panzer Grenadier Regiment 20, Dieren: SS-Panzer Artillerie Regiment 9 en SS-Flak Abteilung 9 en Laag-Soeren: SS-Panzer Pionier Abteilung 9. Het dichterbij komen van het front had ook invloed op de bezetting van Avegoor. De vrouwen en kinderen van de in het SS-Ausbildungslager werkzame militairen, die in de gevorderde huizen in Ellecom woonden, vertrokken met GTM-bussen naar Duitsland. De militairen bleven achter. Daarnaast werd besloten het SS-Ausbildungslager Avegoor te verplaatsten naar Hoozevee in Drenthe.

Duitse troepen marcheren over de Middachter Allee

Van 17 tot 26 september 1944 werden in het kader van de operatie Market-Garden door Britse en Duitse militaire eenheden in Arnhem en Oosterbeek en omgeving zware gevechten geleverd die later onder de naam Slag om Arnhem bekend zouden worden.

Tijdens deze oorlogshandelingen werd het SS-Ausbildungslager Avegoor zoals hiervoor vermeld, verplaatst naar Hoozevee, waar uit het basispersoneel van de school en vrijwilligers van onder andere de NSB. En de Nationale Jeugdstorm, het Feldersatz-Bataillon der SS-Freiwillige Brigade "Landstorm Nederland" werd opgericht. De eenheid stond onder bevel van de ondertussen tot SS-Sturmbannführer bevorderde Dr. Alfons Brendel. In Hoozevee bleef het opleidingskamp onder de naam SS-Ausbildungslager Avegoor bestaan. Een ander deel van het personeel van het opleidingskamp Avegoor werd tijdens de strijd ingezet tegen de geallieerde luchtlandstroepen bij Arnhem. Een van de mannen die tijdens de Slag om Arnhem zwaargewond raakte was SS-Hauptsturmführer Karl Hautz, de verantwoordelijke voor de bouw van de turn- en exercitiehhal. Op 17 september werd hij in Oosterbeek getroffen door een granaatscherf waarna hij aan zijn verwondingen overleed. Hautz werd begraven op het terrein van Avegoor.

Avegoor wordt Haupverbandplatz

Tijdens de gevechten bij Arnhem en Oosterbeek waren de geallieerden doorgedrongen in de Betuwe en hadden onder meer het dorp Elst veroverd. Het doorstoten van de geallieerde strijdkrachten in de Betuwe richting Arnhem werd door het Duitse opperbevel als een groot gevaar gezien. Daarom viel al tijdens de Slag om Arnhem het besluit het II. SS-Panzerkorps, samen met de 9. Panzerdivision en de 116. Panzerdivision, die uit het front bij Aken werden aangevoerd, in een nieuw offensief in de Betuwe in te zetten. Het doel van dit offensief was de vernietiging van de geallieerde strijdkrachten tussen Rijn en Waal. De staf van het II-SS-Panzerkorps nam kort na de Slag om Arnhem haar intrek in een aantal villa's aan de Beekhuizenseweg en in Hotel Beekhuizen in Velp.

Bij Arnhem en Oosterbeek gevangengenomen Britse para's worden langs Ellecom afgevoerd in krijgsgevangenschap

In en rond het Huis de Valkenberg in Rheden werden artilleristen van de 10. SS-Panzerdivision "Fruntsberg" gelegerd en in Laag-Soeren werden tanks en manschappen van de 9. Panzerdivision ondergebracht.

In Avegoor werd een Hauptverbandplatz van een militaire eenheid gevestigd om gewonden te verzorgen. Tegenover Avegoor, aan de Zutphensestraatweg was een bord met het opschrift "Hauptverbandplatz FIA" geplaatst. Mogelijk ging het hier om een hoofdverbandplaats van de Fruntsberg divisie. Aan de voor- en achterzijde van het hoofdgebouw, en op de twee legeringsgebouwen werden grote rode kruisen geschilderd. Daarmee was het voor geallieerde piloten duidelijk dat in Avegoor een hospitaal gevestigd was. De legeringsgebouwen van het verlaten SS-Ausbildungslager werden gebruikt voor het onderbrengen van militairen en de opvang en verzorging van de gewonden. Ook Klein Avegoor was onderdeel van de Hauptverbandplatz.

Op 1 oktober begon het offensief met als eerste doel het dorp Elst op de geallieerden te heroveren. Vanuit Elden, Huissen en Angeren werd de aanval in de richting van De Laar, Elst, Aam, Vergert en Bemmelen uitgevoerd. Ondanks de hevige gevechten, die in de eerste week van oktober

1944 plaatsvonden, werd maar weinig vooruitgang geboekt, waardoor het beoogde doel Elst onbereikbaar bleef.

In de Hauptverbandplatz in Avegoor moesten in de eerste weken van oktober 1944 vele gewonden zijn verzorgd. Vanaf 2 oktober tot en met 10 oktober werden op de Ellecomse begraafplaats aan de overzijde van het spoor 22 overleden Duitse militairen van diverse eenheden begraven. Op 2 oktober ging het hierbij om totaal negen militairen van het Panzer Grenadier Regiment 156 (infanteristen), de Panzer Abteilung 506 (Tiger II tanks), de Panzer Jäger Abteilung 50 (pantserafweer kanonnen) en andere legeronderdelen, die onder andere bij De Laar, Elden en Aam (bij Elst) werden ingezet.

SS-soldaat in opleiding oefent in het terrein Avegoor.

Op 5 oktober werden de Duitse troepen teruggetrokken achter het riviertje De Linge. De dagen daarna namen de gevechtsactiviteiten in het gebied steeds verder af, waarna op 7 oktober General- Feldmarschall Walter Model besloot het offensief te beëindigen. Daarna werden de Betuwe en de daaraan grenzende Veluwezoom definitief frontgebied. Dit betekende dat opnieuw grote hoeveelheden Duitse troepen in de gemeente Rheden werden geconcentreerd.

Parachutisten bevolken Ellecom

In de loop van oktober - november verliet het II-SSPanzerkorps de regio. Op 16 november kreeg de 10. SSPanzerdivision "Fruntsberg" het bevel zich los te maken uit het front, waarna een Duitse Luftwaffe-eenheid, de 6.Fallschirmjägerdivision, het frontgebied overnam. Het hoofdkwartier van de divisie werd in Driel gevestigd. Op 19 november was de aflossing voltooid. Dat betekende dat gebouwen en terreinen die eerder waren gevorderd voor troepen van de Waffen-SS en andere eenheden, nu gebruikt werden door deze divisie. Op enkele honderden meters van de oranjerie van De Valkenberg in Rheden legden zij een brandstofdepot (ca. 80.000 liter) aan en werden ca. 250 parachutisten gelegerd. In het Huis Bergstein in Ellecom werden militairen van de aan- en afvoertroepen van de divisie gestationeerd. Rond kerst 1944 werd een bakkerij in Ellecom gevorderd door de parachutisten, die waren ondergebracht in Hotel Brinkhorst.

De Hauptverbandplatz in Avegoor werd door het Feldlazarett 6 (mot.) ingericht als één van de hoofdverband-

plaatsen van de 6. Fallschirmjägerdivision. In de verbandplaats werden gewonden verzorgd en vervolgens verder vervoerd naar het militair hospitaal van het 15. Armeekorps, dat gevestigd was in Apeldoorn. De verzetsgroep Albrecht meldde op 5 december 1944: "Ellecom: Fallschirmjäger-Lazarett, 150 geel (parachutisten), 50 auto's".

Eind december werd de divisie vervangen door de 2. Fallschirmjägerdivision, waarvan onderdelen in januari 1945 zware strijd leverden om het plaatsje Zetten in de Betuwe.

Het pand met het toenmalige adres Valkenbergerweg 11 in Rheden werd door militairen van de staf van de divisie gevorderd. Ook in Dieren en Ellecom werden diverse onderdelen van de eenheid gelegerd. Volgens een Albrecht rapport van 24 januari 1945 boden de "Barrakken der Ned. S.S." op Avegoor onderdak aan 100 parachutisten. Op 30 januari volgde de melding dat de Hauptverbandplatz nog steeds in Avegoor gevestigd was en dat er totaal circa 300 parachutisten in Ellecom gestationeerd waren. In de loop van februari/maart verliet de 2. Fallschirmjägerdivision het gebied.

Himmler en Rauter bezoeken Avegoor

De laatste maanden van de oorlog

Het boekje "Velp en de oorlog" meldt begin maart 1945: "Uit het Kriegslazarett Avegoor te Ellecom worden de gewonden naar Duitsland vervoerd.", maar dit betekende niet dat de verbandplaats ophield te bestaan. In de laatste week van maart 1945 werd de Hauptverbandplatz overgenomen door een eenheid van de Wehrmacht. Mogelijk ging het hier om een verbandplaats van de 361 Volksgrenadier Division die in de regio gestationeerd was. Onderdelen van deze divisie die in de omgeving van Ellecom werden waargenomen waren het 951ste en 952ste Volksgrenadier Regiment. Daarnaast waren in Laag-Soeren en omgeving Armeniërs van het Armenisches Baupionier Bataillon 812 gelegerd. Tussen 22 februari en 2 april 1945 werden op de begraafplaats in Ellecom opnieuw een aantal Duitse militairen begraven. Het ging om twaalf militairen van diverse eenheden zoals het Festungs Maschinengewehr Bataillon 46 en het Artillerie Regiment 346.

De eerste weken van april 1945 stonden vooral in het teken van voortdurende geallieerde beschietingen van Duitse stellingen aan de Veluwezoom in verband met de komende bevrijdingsoperatie. Na de oversteek van delen van het 1st Canadian Army en de 49th British "Polar Bear" Infantry Division op 12 april bij Westervoort, werd de Veluwezoom binnen een week bevrijd, waaronder Ellecom op 16 april.

Avegoor bezoek Himmler en Mussert

aangetreden

muziek

Interneringskamp Avegoor

Kort na de bevrijding werden in Avegoor N.S.B.ers., Landwachters en andere Nederlanders die hadden samen gewerkt met de Duitsers uit de gemeente Rheden geïnterneerd. Daarnaast deed Avegoor nog korte tijd dienst als noodhospitaal voor gewonde Canadese militairen. Vanaf 10 juli 1945 kreeg het interneringskamp onder verantwoordelijkheid van het Directoraat Generaal Bijzondere Rechtspleging, gevestigd in Den Haag een officiële status onder de naam Bewarings- en Verblijfkamp Avegoor. Eind 1945 verbleven er al 1800 gevangenen, wachtend op hun proces. Vanaf mei 1946 verbleven hier tijdens hun proces in Arnhem ook enige hoge Duitse officieren. Het ging om Oberst Fritz Fullriede, de waarnemend commandant van het Ersatz und Ausbildungs Regiment Hermann Göring, en de Chef des Generalstabs bei dem Wehrmacht-befehlshaber in den Niederlanden, Generalleutnant Heinz-Hellmuth von Wühlisch, die beiden een rol hadden gespeeld in de razzia in Putten in oktober 1944. Von Wühlisch pleegde in de nacht van 20 op 21 september 1947 zelfmoord in zijn cel in Avegoor. Vanaf september 1946 tot 1 december 1948 functioneerde Avegoor in het kader van Operatie Black Tulip tevens als grenskamp om ondermeer in Nederland woonachtige Duitsers die zich in de oorlog pro-Duits hadden opgesteld, uit te zetten.

Per 1 juli 1948 werd het Bewarings- en Verblijfkamp

Avegoor opgesplitst in een Afwikkeleenheid en een Kamppeenheid. Per 1 december 1948 werd het Kamp Avegoor opgeheven. Een jaar later werd het huis weer teruggegeven aan de verhuurder en werd de oude functie als vakantieoord voor ambtenaren weer opgenomen.

Met dank aan Frans van Eijken (Eerbeek) voor ondersteuning bij allerlei zoektochten in archieven in binnen en buitenland en John Striker (Ellecom) voor assistentie bij het onderzoek voor dit artikel en het ter beschikking stellen van gegevens over de periode van vlak na de oorlog.

Bronnen:

Archief: Groep Albrecht (toegangsnummer: 190a), (Amsterdam, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie)

Berends, P. (2003) een andere kijk op de slag om Arnhem: de snelle Duitse reactie (Soesterberg, Aspect)

Fürbringer, H., G. Bernage, (1984) 9.SS-Panzer-Division ["Hohenstaufen"] (S.J., Heimdal)

Jansen, S. (1945) Velp en de oorlog 1940-1945 (Velp, Thieles Boekhandel)

Kooger, Hans (1987) Joods leven in Dieren, Rheden en Velp (Zutphen, De Walburg Pers)

Kool, Dick (2000) Ellecom zestig jaar na dato: een bloemlezing van volwassen kinderverhalen (S.J., s.n.)

SS-Schule Avegoor (collectie N756, inventarisnummer 21/ A) (Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg)

In 1998 werd een monument ter nagedachtenis aan Kamp Palästina onthuld

Stukken betreffende vordering van percelen door de bezetter (1940-1945) (Gemeentebestuur van Rheden, 1818-1949 (1988), toegangsnummer 2503, inventarisnummer 1946) (Arnhem, Gelders Archief)

Taselaar, R.E. (2008) 'Avegoor en het kamp 'Palästina' in Ellecom' In: Terugblik '40-'45: maandblad van de Documentatiegroep '40-'45, jrg. 46, nr. 9 (oktober), jubileumnummer.

Timmerman, H. (2005) Laag-Soeren: dorp achter het front (niet gepubliceerd)

Veld, N.K.C.A. in 't (1976) De SS en Nederland: documenten uit SS-archieven 1935-1945 (Bronnenpublicaties/ Rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie. Documenten 2, 2 dl.) ('s-Gravenhage, Nijhoff)

Veluwsche Courant: nieuwsblad voor de Noord-Veluwe, 2 oktober 1943, 12 februari 1944

Weerd, E. van de, P.A.Veldheer en G. Crebolder (1985) Bevrijdingsatlas Veluwe (Barneveld, BDU)

Zee, Sytze van der (1979) Voor Führer, volk en vaderland: de SS in Nederland (Alphen aan den Rijn, Sijthoff)

Een mozaïek herinnert nog aan het gebruik van het Avegoor in de oorlogsjaren

Dit artikel heeft eerder in twee delen gestaan in *Ambt & Heerlijkheid*: Jaargang 56, nummer 166, maart 2010 en nummer 167, juni 2010.

Het eerste artikel was van de hand van Hans Timmerman, het tweede artikel van Hans Timmermans in samenwerking met John Striker.

Villa Irene

John Striker

Villa Irene, voor/zijaanzicht omstreeks 1985

Villa Irene

Villa Irene, een villa in Zwitserse chaletstijl ligt recht tegenover de Kastanjelaan aan de Zutphense straatweg. Deze villa dateert uit het jaar 1897 en is in opdracht van de Doesburgse notaris Johannes Nicolaas van der Boon (geb. 1843 te Zaandam) gebouwd. Van der Boon had zijn praktijk in Doesburg van 1876 tot 1908. Het gezin Van der Boon had twee dochters. In 1909 kwam Van der Boon te overlijden, zijn weduwe Clara Geertruida van der Boon-Lamping bleef tot 1923 in de villa wonen. In 1923 is door bemiddeling van haar schoonzoon, de heer Kroese uit Dieren, de villa verkocht aan de heer R.F. Baron van Heeckeren van Wassenaer, woonachtig op kasteel Twickel te Delden. Het huis kende tot 1939 verschillende huurders waarna het dat jaar door het Nederlandse lege; gehuurd

Gevonden loodmerk uit de oorspronkelijke bouwtijd van Villa Irene

werd voor huisvesting van manschappen die belast waren met de verdediging van de IJssellinie. Deze IJssellinie was een oostelijke, strategisch gelegen, natuurlijke barrière, gevormd door de rivier de IJssel met haar bruggen. De IJssel werd in 1939 langs een groot gedeelte versterkt tot een verdedigingslinie door de oevers en uiterwaarden te voorzien van kleine bunkers de zogenaamde kazematten. In de gemeente Rheden vindt men ze bijvoorbeeld in de Havikerwaard bij De Steeg, bij de IJsselbrug in Doesburg en in Dieren. Ook in boerderij Borgkeppel aan de Eikenstraat, in Klein Avegoor en in Pension Huize Zomerlust vonden militairen van de Koninklijke Landmacht onderdak. Het oorlogsverleden van Villa Irene staat vele oudere Ellecommers nog op het netvlies geschreven. Uit respect voor hen die hier het leven lieten, volgt hier een

samenvatting van de betreffende geschiedenis.

Op 5 augustus 1942 werd Villa Irene gevorderd door de Duitse Wehrmacht en door de S.S. in gebruik genomen als onderdeel van de in 1941 op Avegoor opgerichte S.S. Politie school. Op 3 september arriveerden 139 Joden uit Amsterdam, Rotterdam en Den Haag in Ellecom. Zij werden gehuisvest op de zolder van dit pand en tewerkgesteld bij de aanleg van een sportveld en de bouw van een turnhal achter Avegoor voor de Nederlandse S.S.-rekruten. Onder de Ellecommers kreeg het huis al gauw de bijnaam Huis Palestina, Werkkamp Palestina of gewoon kortweg "Palestina". Het regiem in zowel Kamp Palestina als op Kamp Avegoor was extreem gewelddadig. Er werd geknuppeld en geranseld, de gevangenen kregen weinig te eten en bij ziekte werd soms zelfs helemaal geen eten verstrekt! Van de 139 mannen stierven er, in deze relatief korte verblijfsperiode, drie in Ellecom. Zij liggen begraven op de Ellecoms begraafplaats. 36 Man waren er na zes weken zo erg aan toe, dat zij werden opgenomen in een hospitaal. De rest maakte het karwei uiteindelijk in elf weken af. De mannen werden op 21 november 1942, uitgeput en uitgemergeld, direct op transport naar Westerbork gezet, en na een rustpauze van drie maanden verder op transport naar

Een groep Engelse soldaten in krijgsgevangenschap die afgevoerd worden tijdens de slag om Arnhem in september 1944. Foto genomen ter hoogte van Villa Irene.

een concentratiekamp in Polen. Slechts zeer weinig mannen hebben deze oorlogsperiode mogen overleven. In april 1945 werd de villa door de geallieerde strijdkrachten in gebruik genomen.

De oorlogsschade werd onderwijl in verschillende fases hersteld.

Het Joods monument

Een monument van kunstenaar Harry de Leeuw ter nagedachtenis aan de omgekomen dwangarbeiders werd op 6 september 1995 op het terrein van Villa Irene onthuld. Het is een in brons gegoten oude tafel, destijds door de vertrekkende gevangenen als groet aan de drie overleden lotgenoten achtergelaten met daarop volgens joodse traditie 136 alhier gevonden stenen. Bij een verbouwing in 1953, het huis was inmiddels weer teruggegeven aan de eigenaren, werd de villa gesplitst in een boven- en benedenwoning. In 1975 werd het eigendom van de villa door de familie van Heeckeren van Wassenaer in de Stichting Twickel te Ambt-Delden ingebracht. Enige jaren geleden is het huis door de Stichting Twickel verkocht aan Rentmeesterkantoor Korevaar en als bedrijfsruimte in gebruik.

Joods monument ter nagedachtenis aan de omgekomen dwangarbeiders.

* bron: Rentmeesterkantoor Korevaar te Ellecom

Dit is een gedeelte van een artikel van John Striker in A&H 157 van december 2007

"De hel van werkkamp Ellecom"

3 september 1942 werden 49 Amsterdamse, 45 Rotterdamse en 45 Haagse joodse mannen onder begeleiding van SS'ers, naar Ellecom vervoerd en in kleine kamers van de gebliende villa Irene aan de Zutphensestraatweg 47 ondergebracht.

Alle 139 werden beroofd van kleding, waardepapieren en levensmiddelen en kregen dunne kampkleding en klompen. 's Morgens kregen zij een snee brood, 's middags een kom soep en 's avonds een snee brood, dat was alles. Wie ziek werd kreeg geen eten. Overdag moesten zij in een moordend tempo werken aan de aanleg van een sportveld en helpen bij de bouw van een sporthal, bestemd voor de in opleiding zijnde Nederlandse vrijwillige SS'ers. Zij werden door de Duitse SS'ers en cursisten sadistisch behandeld. 103 mannen maakten in elf weken het werk af. Drie overleden in Ellecom. Toen zij 21 november 1942 in kamp Westerbork aankwamen wogen zij gemiddeld 35 kg. In Westerbork stierven nog eens twaalf mannen.

Dit monument werd gemaakt door Harry de Leeuw en met steun van velen uit Rheden en daarbuiten opgericht ter nagedachtenis aan de onschuldige slachtoffers van brutaal geweld en alleen omdat zij jood waren.

Een in brons gegoten oude tafel, die achtergelaten werd als geroet aan de drie overleden medegevangenen. De initialen en overlijdensdata van Alfred Tuij, Jacob de Leon en Meier de Groot zijn in de tafel gesneden. Aansluitend aan een joodse traditie, waarbij de nabestaanden bij de begrafenis een steen uit hun eigen land of eigen tuin op het graf leggen, zijn op de tafel 136 stenen, gevonden in de Gemeente Rheden, geplaatst.

Ellecom, 6 september 1998

Lions Club Rheden

Stichting Joods Monument Ellecom

Bord ter plaatse van het Joodse monument met een "in gedachtenis"

De doden worden herdacht in de bevrijdingsoptocht in Ellecom (1945).

Het verhaal van Pieter Jacobus Meijer jr. († 1945)

Een Ellecomse verzetsheld uit de anonimiteit gehaald

John Striker

Hotel-Pension Brinkhorst Ellecom 1935 foto John Striker

Het landelijk vermaarde hotel Brinkhorst in Ellecom had in 1937 een nieuwe eigenaar gekregen. Het was de Amsterdamse kelner, voorheen kapper, de heer Pieter Jacobus Meijer. De vorige eigenaar, de heer J. H. Wentink, trok zich terug in zijn hotel (De Engel) in De Steeg. Meijer heeft met

Pieter 23 jaar oud

zijn echtgenote Maria Adriana Jacoba, twee dochters en oudste zoon weinig plezier aan het huis Brinkhorst mogen beleven.

Deze zoon, ook Pieter (Piet) Jacobus genaamd (1920), raakte in de oorlog betrokken bij het verzet. In het voorjaar van 1943 hadden Piet en zijn vrienden uit de lokale ondergrondse, Tieme Beuving en Henk Wolf uit Dieren, een onderduikershol naar Drents voorbeeld gegraven in het Middachterbos. Hier is al meer in dit blad over geschreven. De bedoeling van deze onderduikplek was,

om enige Joodse families en wanneer daartoe noodzaak bestond, een enkele piloot te kunnen verbergen. Zo zaten er op verschillende momenten de families Levie en Van Baaren, als ook de Amerikaanse bommenwerperpiloot Albert Stern, een tijdlang ondergedoken.

De bevoorrading van het onderduikershol in het Middachterbos geschiedde onder meer met hulp van twee dochters van kruidenier/groenteman Bosman, Diet en Nel van Pension Benvenuto uit Ellecom. Zij brachten drie keer per week water per melkbus naar het hol. Piet en Tieme zorgden voor proviand dat in tassen werd vervoerd door het bos. Ook door de familie Dikker op de Carolinahoeve werd gezorgd voor aanvoer.

Op 11 december 1943 overviel Pieter met enige kornuiten uit de ondergrondse een distributiekantoor van rantsoenbonnen in Doetinchem Wisch. Dit werd eind januari begin februari 1944 gevolgd door een overval op een wapendepot op de Veluwe. Dit laatste bleek echter een valstrik te zijn die was opgezet door de infiltrant Johnny de Droog, aan wie Piet toen nog teveel vertrouwen toekende. Bij deze actie werden zij dan ook verraden en gepakt. Ook zijn ouders werden korte tijd vastgehouden en verhoord, maar werden al spoedig weer vrijgelaten. Piet moest, onder bedreiging van fusillade van een aantal gegijzelde bosarbeiders van Middachten, de Duitsers verklappen waar zich het hol bevond. Hij had feitelijk geen keus en wees hen derhalve de locatie van het hol. De familie Van Baaren zat op dat moment in het hol, werd opgepakt en weggevoerd naar Westerbork.

Pieter ging na zijn verhoor op transport naar een werkkamp in zuidelijk Hessen, Duitsland. Waar exact blijft helaas onduidelijk. Of wel handelde het zich om het strafgevangenenkamp Rodgau-Dieburg, even over de grens met Noord Beieren, 23 km zuidwestelijk van en met dicht bosgebied gescheiden van Aschaffenburg, dan wel ging het om het werkkamp Butzbach, 50 km noordelijk gelegen van Aschaffenburg.

Een overlevende vertelt in haar verslag in een dossier in het Oorlogsarchief in Amsterdam, hoe zij van Koblenz via Wiesbaden en Frankfurt op open wagens in Butzbach aankomen. De helft van de 85 oorspronkelijke gevangenen had in de bossen bij Wiesbaden weten te ontsnappen. Samen met nog vijf landgenoten werd men voor de bekende ijzer- en ketelfabriek Buderus in Butzbach te werk gesteld.

De snelle opmars der Amerikanen halverwege maart 1945 veroorzaakte grote paniek in Frankfurt. Darmstadt en Wiesbaden vielen al snel in hun handen. Duitse kampvoerders besloten hun gevangenen naar de dochterfabriek van Buderus, de Breuer Werke in het 35 km oostelijker gelegen Hirzenhain te verplaatsen, waar gietonderdelen voor de moderne Tiger tank werden vervaardigd. Tegelijkertijd besloot de SS-leiding in Frankfurt om hun kwartier eveneens daar heen te verplaatsen. Het werd hen te heet onder de voeten met de naderende Amerikaanse legermacht. Men zat nu echter met de gevangenen in zijn maag, chaos heerste. Dit kamp in Hirzenhain was tweeledig ingericht. Deels voor buitenlandse dwangarbeiders; deze groep had een tamelijke bewegingsvrijheid en kon het dorp ingaan voor extra eten. Tevens was het een werk- en heropvoedingskamp voor Poolse vrouwen. Begin maart 1945 zaten hier in totaal tien Nederlanders.

Volgens het verslag van de getuige ging tijdens het transport naar Hirzenhain het gerucht dat ze naar een vernietigingskamp zouden worden afgevoerd. Met slechts twee politiebewakers als begeleiding was het besluit voor tenminste vijf der gevangenen gauw genomen om 's nachts de benen te nemen. Tragisch voor hen die achterbleven zou er de volgende dag een massa executie plaatsvinden waarbij voornamelijk Poolse mannen (6) en vrouwen (81) zouden worden geëxecuteerd. Het kamp was hiermee geruimd en was er plaats vrijgemaakt voor de huisvesting van de SS-staf.

Het Kamp Rodgau-Dieburg werd op 25 maart 1945 geëvacueerd vanwege de aantocht van het Amerikaanse 3e Legerkorps. Hierbij wisten twee Nederlanders te ontkomen. Er worden in het betreffende verslag in het oorlogsarchief geen namen genoemd.

De naam van de stad Aschaffenburg is al meerdere malen gevallen. Dit is de Noord-Beierse stad, waarvan we zeker weten dat Piet deze op zijn vlucht heeft weten te bereiken.

Ondanks de berichten van de naderende 3rd US Army Force onder Generaal Patton, bleek de stad nog in handen van een sterke en fanatieke eenheid Duitse SS-ers onder leiding van Major Lamberth, Kampf-kommandant van Aschaffenburg, die het bevel van zijn 'Führer' om voor de stad tot op de laatste man te vechten, letterlijk en genadeloos opvolgde.

Van welke kant hij ook mag zijn gekomen, Piet besloot zich met enkele anderen te verbergen in een schuur in een noordelijke buitenwijk van de stad. Hij raakte daarbij geïsoleerd tussen de aanstormende 3e US Army en de Duitse verdedigers in de

kern van de stad. Vanaf 26 maart volgden verschillende bombardementen, lucht- en artilleriebeschietingen. De schuur waar Piet zich verborgen hield werd door mitrailleurvuur van Amerikaanse vliegtuigen getroffen waarbij hij is gesneuveld. Nergens valt dus te lezen wélk kamp Pieter had weten te ontvluchten.

Na het lezen van de documenten en bestudering van de kaart rondom Aschaffenburg, ben ik de mening toegedaan dat, mede te oordelen naar de sterke Duitse militaire aanwezigheid in de stad, het aannemelijk is te veronderstellen, dat hij, vanuit het noorden komend, zich direct in de zich daar bevindende buitenwijk een schuilplaats heeft gezocht. Immers, wanneer hij uit het in het zuidwestelijk gelegen Rodgau-Dieburg was gekomen, had hij zich dwars door deze bezette stad moeten bewegen en ook ongezien de rivier de Main moeten

De grafsteen van Pieter op het Ereveld Loenen

zien over te steken. Bovendien was die zuidelijke kant van de Main in grote lijnen reeds bevrijd. Hij had dan ook geen noodzaak zich weer in het bezette deel te begeven.

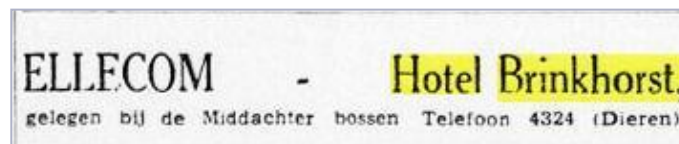

De brief gericht aan Frau Vera Meyer vanuit Kinderheim Brinkhorst

De papieren die op hem werden gevonden, zijn door een overlevende metgezel overgedragen aan een Nederlandse vrouw op weg naar Nederland.

Vader Pieter Jacobus deed op 30 april 1946 een verzoek aan de burgemeester van Rheden om onderzoek in te stellen naar het lot van zijn zoon. Volgens het document gedateerd 15 mei 1946 van het Rode Kruis, dat is aangetroffen in het Gelders Archief, bleek zijn schuilplaats gemitralleerd te zijn. Hij lag begraven in het bos Fasenerie tegenover een café Zeughaus aan de Bismarckallee in oostelijk Aschaffenburg. De vrouw met de papieren arriveerde in 1945 in Maastricht waar zij haar verhaal deed tegenover de ambtenaar van het Rode Kruis en de papieren overhandigde. Zijn overlijdensdatum werd gesteld op de dag van de beëindiging der beschietingen en de inname van Aschaffenburg op 3 april 1945. Hij was 25 jaar oud geworden en is de enige bekende, maar tot op heden ook vrijwel vergeten verzetsheld uit Ellecom gebleven. Het Rode Kruisdocument spreekt overigens van 1 april 1945 als overlijdensdatum. Zijn stoffelijke resten werden in 1949 overgebracht naar Nederland en bijgezet op het Ereveld in Loenen (Gld).

Hotel Brinkhorst werd in 1944 gevorderd door de Duitse organisatie 'Kinderheim Entsendung' van de NSDAP, Amt für Volkswohlfahrt, Kreis Gelderland en als Kinderheim Brinkhorst gebruikt voor de opvang van door bombardementen overloos geworden Duitse kinderen ('ausgebommte Kinder'). Het huis stond onder leiding van Frau Vera Meyer (geen familie van). Na de Slag om Arnhem vonden hier ook Duitse 'Fallschirmjäger' onderdak. Na de bevrijding en de huisvesting van geallieerde militairen bleek het pand volledig uitgewoond.

Zoals uit bovenstaande advertentie uit die tijd blijkt, zat het gezin Meijer nog in het hotel in juni 1946. In de jaren '50, '51 en '52 wordt er frequent geadverteerd. Waarheen de familie Meyer daarna is gegaan is niet bekend geworden.

Hotel Brinkhorst na de 2e Wereldoorlog

Nadat het hotel nog enige jaren als opvang voor spijtoptanten diende uit het voormalige Oost-Indië, werd het pand in 1955 aangekocht door Onroerendgoed Maatschappij Godijn uit Zeist.

In 1960 nam de Bloemendaalse horecafamilie Hugen als huurder haar intrek in het hotel en verwerft het enige jaren later in eigendom. Uiteindelijk gaat het in 1850 gebouwde pand in 1979 roemloos tegen de vlakte, er was geen zicht meer op herstel van de glorierijke dagen als landelijk bekend hotel.

Dit artikel heeft eerder in A&H 198 gestaan

DAGELIJKSE PROBLEMEN IN DE LAATSTE OORLOGSWINTER

*Mevr. HM. van Citters-Postma**Laan van Athlone 6*

Mijn grootmoeder, H.M. Wefers Bettink-Brouwer en haar zusters J.B. Brouwer en P.P. Hupkes-Brouwer woonden eind. 1944 begin 1945 samen in Ellecom (Laan van Athlone 6). Zij waren toen respectievelijk 68, 70 en 84 jaar oud! In mijn grootmoeders papieren vond ik, jaren later, enige kleine blocnotevelletjes, waarop zij met potlood het onderstaande had geschreven:

Vanaf begin December geen melk, boter of suiker; voor Kerst 80 gram olie, sinds begin October geen gas of electriciteit Januari '45 toewijzing van hout door Middachten. E. Hupkes hielp ons eerder al met hout.

Begin November wollen jumper geruild voor 1 mud aard-appels; Januari zijn deze op; distributie blijft in gebreke; weer E. Hupkes met redding met flinke mand vol, 30 Januari alles op! Bij geen boer wat te krijgen. Met een krui-wagen Doesburgse Dijk op geweest met ruilartikelen; alleen 37 suikerbieten meegebracht; hiervan stroop gemaakt voor Joke¹⁾ en voor ons.

Joke heeft in Lathum²⁾ heel wat voor ons geruild: o.a. voor 3 nieuwe bonte handdoeken 25 pond rogge, 1 ons boter en 4 ons spek; voor 1 stukje zeep 7 pond rogge; voor 3

stukken zeep 8 pond erwten; voor P's³⁾ nieuwe laarzen 1 fles olie en een stukje gerookt vleesch enz. Een boer zegt ons nog koren toe, maar er wordt steeds niet gedorscht.

Eind Januari persoonsbewijzen ingetrokken en hiervoor Sonderausweisz in plaats gegeven; 't is hier nu Sperrgebiet en onze gemeente mag geen uitgang of ingang verlenen naar buitenaf; dat ziet er donker uit voor 't provianderen, wat meestal aan de overkant van de IJssel gebeurt.

Na Brabants bevrijding nooit meer levensteken uit Til-burg⁴⁾, nu al bijna 4 maanden. Hoe maken zij het?

De berichten uit het Oosten zijn zeer gunstig: Russen vechten in Duitsland: Breslau. Hier schijnt alles stil te liggen; behalve de VI 's merken we niet veel dan verslech-tering van economische toestand. 24 Januari Paulien³⁾ krijgt bericht dat Johan⁵⁾ gevangengenomen is; 't heele ge-zin was al 4 maanden ondergedoken, maar door ziekte (roodvonk van alle 3) werden ze openbaar. 30 Januari Centrale keuken: 2 x per week pap, 5 x soep (1/2 liter 15 cents). Steeds meer dringende schaarste aan brandstof; hout vliegt weg met koken; de 1ste toewijzing van hout 14 Middachten ligt al 5 weken in het bosch, maar geen man met kar en paard om het te halen, ten slotte werd 't uit het bosch gestolen.

6 Februari. Onze lieve Greet⁶⁾ overleden; wat een groot verlies! 10 Februari hebben we haar in Dieren begraven; slechts 1 rijtuig met 1 paard te krijgen, wij liepen. Jan⁷⁾ wordt zichtbaar gesteund. Joke kwam per fiets, wat me goed deed. Een paar dagen geleden kwam ze aanschuiven met kindergagentje, waarin wel 1/2 mud van hun aardap-pelen, ook nog de geruilde rogge. Ook Hein Wentink bracht ons 1/2 mud aardappelen, erg aardig. Verder brach-ten verscheidene burens ons bakjes hout, maar 't vliegt weg. Zondag 11 Februari Jan 7) voor 't eerst alleen op bezoek. 23 Februari: erg tobben met brandstof en koken. Maart niet koud en nogal zonnig; zitten vaak 's middags al zon-der kachel; behalve het gestolen houtrantsoen nog 2 x rantsoen van Middachten gehad; een toer om het gezaagd

en gehakt te krijgen; de laatste portie deden we 't in eigen beheer, met hulp van onze buurvrouw. Eind Maart zeer angstige nacht schieten vanuit de Achterhoek (Drempt?) en antwoorden van het geschut hier in 't bosch: Prins Willemsberg. Voortdurend weer kwartiermakende moffen, veel kort verblijf, doortrekkend; nu begin April weer bijna niemand meer. Eerst geruchten over Doesburg in Engelse handen, blijkt niet waar te zijn, zij hebben 't laten liggen, omdat 't zo versterkt was en zij niet wilden bombarderen ter wille van de bevolking; zij namen nu Steenderen en op 't ogenblik Zutphen.

8 April. Over 150 meter werden de boomen van de Middachter laan om de ander met dynamiet opgeblazen voor wegversperring; ook worden in de buurt Middachten landmijnen gelegd.

Noten:

1. dochter uit Velp
2. hiermee wordt bedoeld de boerderij "De Fuik" waar haar grootmoeder H. Wenrink-van Zadelhof werd geboren.
3. haar zuster Paulien Hupes-Brouwer,
4. in Tilburg woonde haar oudste dochter met gezin.
5. enige zoon van haar zuster P. Hupkes-Brouwer.
6. Greet Brinkhorst- Wentinc.
7. Ds Jan Brinkhorst, man van G. Brinkhorst-Wentink